

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КУЗНЕЦОВА Людмила Василівна

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО
ВІДРОДЖЕННЯ. Кінець 80-х - початок 90-х років.
/Історико-політичний аспект/

Спеціальність 07.00.01. - історія громадських рухів
і політичних партій

2

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1993

дисертація виконана на кафедрі української історії та етнополітики Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник – доктор історичних наук,
професор Клапчук С.М.

Офіційні опоненти – доктор історичних наук,
професор Кузьмінець О.В.,
кандидат історичних наук,
доцент Лукашенко А.А.

Провідна організація – Київський державний
педагогічний інститут
іноземних мов

Захист відбудеться "27" серпня 1993 року о 15
годині на засіданні спеціалізованої ради д. 038.18.05 при
Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою:
252001, м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.349.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Київського університету /вул.Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий "23" липня 1993 року

Вчений секретар
спеціалізованої ради доктор
історичних наук, професор

 О.А.Горонь

З перетворенням України на самостійну державу освіта стала власною справою українського народу. В нових історичних умовах постала потреба у створенні національної освітньої системи як основної, пріоритетної сфери соціального, економічного, духовного та культурного розвитку суспільства.

Актуальність теми дослідження обумовлюється, по-перше, тим, що загальноосвітня школа залишається базовою ланкою системи освіти України. Сьогодні відбувається процес відродження національної самобутності школи, коріння якої лежать в історичному минулому українського народу. Практичні заходи по відновленню рідної мови навчання, народних освітніх традицій більшості етнічних груп почали здійснюватися на рубежі 80-х - 90-х років в умовах нового етапу національного відродження України. Дослідження досягнутих у ході даного процесу результатів дає можливість визначити позитивний досвід та негативні тенденції й прорахунки при створенні власної системи освіти з метою їх подальшого заповігання, окреслення перспектив розвитку школи у майбутньому.

По-друге, перед наукою та політичною практикою постають завдання щодо всебічного вивчення теоретичних поглядів і практичної діяльності громадсько-політичних об'єднань та державних органів по розвитку шкільництва в умовах національного відродження. Це пояснюється тими обставинами, що численні громадсько-політичні організації /Всеукраїнське товариство "Просвіта" імені Т. Шевченка, національно-культурні товариства, Народний Рух України, політичні партії різних течій/ з часу їх виникнення здійснюють реальний внесок у справу відродження та розвитку національної освіти України. Від їх взаємодії залежить позитивне вирішення питань створення власної освітньої системи українського народу.

По-третє, значний інтерес до вивчення проблеми задоволення культурно-освітніх запитів усіх націй та народностей, що проживають на території України, зумовлений також потребою у виробленні нової національної політики самостійної держави.

По-четверте, актуальність дослідження визначається і тим, що воно дає можливість простежити різні грані впливу політичного життя на розвиток освіти. Процеси деідеологізації, деполітизації, що відбуваються у суспільстві в новітню добу розбудови Української держави, охоплюють і навчально-виховний процес. Школі належить особлива роль у формуванні світоглядних позицій молоді, вихованні у них національної свідомості, поваги до культури, моралі й традицій всіх націй та народностей. Від того, яке покоління виховає школа, залежатиме і майбутнє нашої країни.

Цими обставинами і визвано вибір дисертантом даної теми для спеціального дослідження.

Об'єктом даного дослідження є національна система освіти України.

Предметом дослідження виступає діяльність державних органів освіти усіх рівнів, громадських організацій, рухів, політичних партій по розвитку загальноосвітньої школи.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період з кінця 80-х - початок 90-х років ХХ століття. При визначенні періоду дослідження враховувалося, що саме в цей час розпочався процес національно-державного відродження України, становлення багатопартійності, виникнення численних культурологічних товариств, які здійснюють певний внесок у розвиток шкільництва. досліджуються період демократичних перетворень у колишньому СРСР і початок новітньої доби розбудови Української держави.

Стан наукової розробки теми. Активні процеси національно-культурного відродження зумовили появу публікацій з питань розвитку національної освіти України, авторами яких є дослідники різних галузей наук: історії, політології, педагогіки, філології.

Аналіз праць кінця 80-х - початку 90-х років, присвячених безпосередньо питанням освіти, дає можливість стверджувати, що на сьогодні надзвичайно слабо розроблені теоретичні аспекти даної проблеми. Продовжуються дискусії по визначенню термінів "національна школа", "національне відродження", "національна самосвідомість" та інших, що знову постали на порядок денний на терені національного відродження. На думку дисертанта, розбіжності серед науковців зумовлені різними підходами до їх висвітлення відповідно до нових історичних умов розвитку України. Спочатку автори обмежувалися етнічними аспектами при дослідженні названих проблем. Історик М.В.Демченко, науковці з галузі педагогіки П.Р.Ігнатенко та Ю.Д.Руденко¹ вважають характерними ознаками національної школи рідну мову навчання, вивчення історії, культурних надбань, звичаїв, традицій свого народу. Кожна нація чи народність, на їх думку, має право на розвиток своєї рідної школи. Ми поділяємо дану точку зору, проте вважаємо, що при визначенні суті національної школи України мають домінувати державні аспекти. Саме з таких позицій намагається розкрити питання створення сучасної національної системи освіти П.Кононенко². Дослідник проблем освіти О.В.Кузьмінець вважає невід'ємною умовою повернення школи до національних засад її зв'язок з національною

Ігнатенко П.Р., Руденко Ю.Д. Народознавство у школі. - К., 1990. - С.45; Демченко М.В. Культурне будівництво на Україні за роки Радянської влади /1917-1990/. - К., 1992. - С.49.

Кононенко П. Національна система освіти//Освіта.-1992.-25 листоп.

історією, культурою, народними традиціями¹.

Окремі теоретичні та практичні аспекти виховання національної самосвідомості учнівської молоді намагаються висвітлювати у своїх працях сучасні дослідники М.Я.Антонєць, Л.Г.Мельник, О.В.Спаленик, Г.И.Берєш та ін. Певний вклад у цю справу вносить монографія М.О.Багмета², в якій цікавим виявляється аналіз ряду концепцій з питань національної освіти. Проте автор не дає чіткого розмежування термінів "патріотичне", "інтернаціональне виховання" та "виховання національної самосвідомості".

На початку 90-х років з'являється багато наукових праць як українських істориків і політологів, так і зарубіжних вчених, в яких з різних позицій здійснюються спроби осмислити проблеми багатопартійності в Україні. Але точки зору політичних угруповань з питань освіти не досліджується. Лише у статті історика В.Литвина³ висвітлюються деякі погляди Руху у сфері освіти на основі аналізу перших програмних документів цієї організації.

Помітне місце в дослідженні питань розвитку шкільництва в умовах національного відродження належить публікаціям, в яких зосереджується увага на розв'язанні мовної проблеми в Україні на рубежі 80-х - 90-х років. В.Іванишин, Я.Гадевич-Винницький, Д.Кривенко, І.Мельник, Н.Бондаренко, О.Вовк та ін. розкривають питання боротьби громадсько-політичних організацій за надання

¹ Кузьмінець О.В. Шляхи вдосконалення освіти і виховання молоді в Українській державі // до нової України - шляхом реформ. Ред. А.М.Алексюк. - К., 1992. - С.32.

² Багмет М.О. Молодь і відродження національної самосвідомості. - К., 1992.

³ Литвин В. Рух і проблеми освіти // Нова освіта України. - 1992. - № 2. - С.58-59.

українській мові статусу державної, впровадження на практиці Закону про мови, відновлення навчання рідною мовою, у тому числі мовами національних меншин.

У деяких дослідженнях з питань розвитку національних відносин порушуються і проблеми національного відродження українського народу на сучасному етапі, обґрунтовується необхідність розвитку освіти всіх націй та народностей, що проживають на території України, відродження шкіл національних меншин, частково висвітлюється роль у цьому громадсько-політичних об'єднань¹.

Аналіз літератури з питань розвитку загальноосвітньої школи свідчить, що більшість наукових праць має педагогічну спрямованість. В них досліджуються питання перебудови змісту освіти з урахуванням національних особливостей, гуманізації та гуманітаризації освітнього процесу, створення навчальних закладів нового типу, підготовки та перепідготовки вчительських кадрів. У статтях С.І.Гончаренко, О.І.Вишневецького, Н.С.Пахомової, Б.А.Шисарчук та ін. аналізуються питання впровадження концепції національної школи в окремих регіонах. Але під терміном "національна" вони розуміють лише українську школу. Таке обмеження характерно і для збірника статей "Актуальні проблеми становлення і розвитку національної школи" /К., 1992/. В ньому на матеріалах Галичини розкриваються деякі науково-теоретичні засади та перші прак-

¹ Глотов В. Суперечливість процесу національного відродження на Україні // Питання соціально-політичних наук. Вип.82. - К., 1991. - С.43-54; Краснянська Н.д. Міжнаціональні відносини в умовах перебудови і утвердження суверенітету України // Нові технології навчання. Вип.1. - К., 1991. - С.63-70; Лашкевич Я. Україна і національні меншості // державність. - 1991. - № 3. - С.24-27; Маринович М. Єлиск і всогість українського правозахисного руху // Сучасність. - 1992. - № 12. - С.24-28 та ін.

тичні кроки на шляху становлення української національної школи. Разом з тим, педагогічні праці дають можливість охарактеризувати процеси, що відбуваються на сучасному етапі розвитку загальноосвітньої школи України. Їх цінність полягає також у накопиченні фактичного матеріалу з теми дослідження.

Деякі аспекти національно-культурного відродження в Україні висвітлюються представниками зарубіжної україніки. Дослідники сучасного історичного періоду /н.Меленський, В.Гришко, О.Сутельний та ін./ характеризують добу розкодування України як сприятливу обстановку для відродження української національної школи, народних традицій. Заслужує на увагу монографія А.Камінського¹, в якій на багатому фактичному матеріалі досліджується процес виникнення та діяльності неформальних організацій, ТУМу, Руху, деяких політичних партій, включаючи їх діяльність стосовно розв'язання мовного питання в колишньому УРСР. Проте для праць зарубіжних вчених характерна, в основному, постановка загальних проблем з питань розвитку шкільництва в Україні. В них нічого не говориться про відродження шкіл національних меншин. Але оцінки та висновки, зроблені ними, дозволяють дисертанту по-новому осмислити суть подій в Україні у досліджуваний період, у тому числі у сфері освіти.

Із цього всього до теми дослідження відносяться дисертації В.О.Ветохіної, Г.Г.Філіпчука². Цікавим виявляється аналіз виро-

¹ Камінський А. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні. - Мюнхен, 1990.

² Ветохина В.А. Развитие общеобразовательной школы Украинской ССР в 80-е годы: опыт, проблемы: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. - Днепрпетровск, 1991; Филипчук Г.Г. Развитие национальных школ в условиях многонационального региона: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. - К., 1991.

вадження реформи школи у кінці 80-х років, зроблений В.О.Ветохиною. Проте дана дисертація виконана в історико-партійному аспекті. Автор не ставив за мету досліджувати питання відродження національної освіти, що постають вже у другій половині 80-х років, ролі в цьому процесі численних громадсько-політичних організацій: дисертація Г.Г.Мілінчука хоча і присвячена проблемам розвитку національної школи, але має педагогічну спрямованість, виконана на матеріалах одного регіону - Луковини. Для нашого дослідження корисним є перший розділ, в якому висвітлюється також історичний аспект розвитку шкільництва.

Отже, вивчення літератури з питань дисертаційного дослідження дає підстави для висновку, що існуючі публікації не дають вичерпного уявлення про розвиток загальноосвітньої школи України у кінці 80-х - на початку 90-х років, ролі громадсько-політичних об'єднань у цьому процесі. Вони носять більш прикладний, ніж науково-теоретичний характер. Більшість праць написані не професійними вченими, а письменниками, журналістами, політичними діячами, тяжіють до публіцистики.

джерелознавчу базу дослідження складають документи та матеріали, що містяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України; у поточних архівах Кабінету Міністрів України; міністерств освіти; у справах національностей та еміграцій; Донецького та Львівського облуну. Важливим джерелом є документи та матеріали Народного Руху України, політичних партій, Всеукраїнського товариства "Просвіта" імені Тараса Шевченка, деяких національно-культурних товариств; а також матеріали періодичної преси досліджуваного періоду /видання державних і громадсько-політичних організацій/.

Мета дисертації - дослідити та узагальнити програмні цілі й завдання, практичну діяльність державних органів, громадських організацій, рухів, політичних партій по розвитку загальноосвітньої школи України в умовах нового етапу національного відродження.

Відповідно до теми дослідження поставлені такі завдання:

- здійснити теоретичне обґрунтування проблем розвитку національної системи освіти;
- розкрити основні концептуальні підходи громадських організацій, політичних партій та рухів до вироблення програмних положень з питань освіти;
- на основі дослідження архівних матеріалів і наукових праць проаналізувати практичну діяльність громадсько-політичних організацій та державних органів по розвитку загальноосвітньої школи України в умовах національного відродження, підготовки та перепідготовки вчительських кадрів;
- сформулювати рекомендації по реалізації заходів щодо подальшого розвитку шкільництва Української держави.

Вказані цілі й завдання знаходяться у руслі загального пошуку ефективних шляхів і засобів національного відродження українського суспільства, утвердження реального суверенітету та державності в Україні. Результати, оцінки та висновки, одержані автором при вирішенні даних завдань, виходячи з методологічних принципів об'єктивності, історизму та власного світогляду, обґрунтовані рекомендації щодо розвитку школи виносяться на захист.

Наукова новизна дисертації в тому, що автор здійснив першу спробу історико-політичного дослідження процесу розвитку шкільництва в умовах національного відродження України;

- у дисертації теоретично обґрунтовано політичні передумови ро-

звитку національної освітньої системи; на основі аналізу конкретних фактів історичного минулого українського народу простежена залежність стану освіти від рівня розвитку його державності;

- новизну несуть висновки, в яких визначено ставлення до дискусійних питань розвитку школи в умовах національного відродження; виявлені підходи до осмислення суті національної школи України /державний, етнічний, регіональний/; зроблені спроби сформулювати визначення даного терміну з усіх цих аспектів;
- здійснений аналіз численних концепцій національної школи, документів і матеріалів державних органів і громадсько-політичних організацій з питань розвитку шкільництва;
- новим є і те, що в науковий обіг введено значну кількість раніше не досліджених архівних матеріалів з питань освіти; проаналізовано статистичні дані, що стосуються загальноосвітніх шкіл за мовами навчання, недільних шкіл, гімназій та ліцеїв; зроблено порівняльні таблиці та діаграми.

Практичне значення розробки теми полягає в тому, що у дисертації містяться практичні рекомендації державним органам і громадсько-політичним організаціям щодо подальшого розвитку загальноосвітньої школи України, вивчення позитивного досвіду та усунення негативних тенденцій у сучасній освітній політиці. Положення та висновки даного дослідження можуть бути також використані при підготовці історичних і педагогічних праць як узагальнюючого характеру, так і з питань освіти України; при розробці лекцій та спецкурсів з даної проблеми, спрямованих на формування національної самосвідомості молоді, виховання у них поваги до мови, історії, культури, традиції кожної етнічної групи.

Апробація роботи. Основні положення та висновки дисертації

обговорювалися на теоретичних і методологічних семінарах, засіданнях кафедри української історії та етнополітики Київського університету імені Тараса Шевченка. Окремі результати дослідження викладалися автором у доповідях на міжнародних, республіканських, міжвузівських наукових і науково-практичних конференціях, що відбулися у містах Києві, Дрогобичі, Рівному, Тернополі, Жмані, Макіївці, Одесі, Бердянську, Дніпропетровську.

Структура дисертації обумовлена поставленою метою та завданнями. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел і літератури.

У першому розділі - "Політичні передумови розвитку національної системи освіти Української держави" досліджуються політичні передумови відродження та розвитку національної освіти України. Для вирішення поставленого завдання проведено аналіз проблеми в історичній ретроспективі, результати якого свідчать, що по-перше, національна система навчання та виховання має свої історичні коріння. По-друге, стан освіти в усі періоди історії України залежав від рівня розвитку її державності: коли Україна проводила повністю чи частково самостійну політику /за часів Київської Русі до XIV століття, у період Гетьманщини, у 20-ті роки в УСРР та ін./, вона дбала і про розвиток освіти свого народу. В інші часи долю населення України вирішували ті держави, під владою яких воно знаходилося. Протягом віків проводилися колонізація, русифікація, мадяризація, румунізація, руйнувалися національні традиції. Пояснюється, що найтяжчими були наслідки русифікації. Тому насущним сьогодні є відродження національної самобутності школи.

Автор обґрунтовує, що передумови для відродження та розвит-

ку національної освіти українського народу на сучасному історичному етапі почали закладатися у другій половині 80-х років, у період демократичних перетворень у колишньому СРСР.

Проведене дослідження дає право стверджувати, що головною передумовою створення власної освітньої системи є проведення Україною самостійної політики в усіх сферах життя, спрямованої на розвиток освіти свого народу. Це стало можливим з розбудовою Української держави. Проте дана проблема, як це доводиться у розділі, багатогаспектна, включає в себе цілий комплекс взаємозв'язаних умов: удосконалення структури державних освітніх органів усіх рівнів, прийняття та впровадження на практиці демократичного законодавства з питань розвитку шкільництва, справедливе вирішення національного питання, спрямованого на задоволення культурно-освітніх запитів усіх націй та народностей та ін.

Дисертант розкриває процес утворення вищеназваних умов, аналізує їх стан на сьогодні, обґрунтовує їх необхідність для розвитку школи України. На основі аналізу законодавства та документів державних органів з питань освіти другої половини 80-х - початку 90-х років зроблено висновки: по-перше, до кінця 1991 року питання розвитку національної освіти на державному рівні не ставилися. Вони зводилися лише до вирішення мови навчання /Закони про мову, про освіту/. Дані питання постали вже після проголошення незалежності України. По-друге, існуючі закони та документи потребують свого вдосконалення. По-третє, вони діють інертно, не впроваджуються цілком у життя. Аналізуючи зміни, що відбувалися у структурі державних освітянських органів усіх рівнів у досліджуваній період, автор відзначає їх косметичний характер, без корінних перетворень змісту, методів і стилю роботи. Підкрес-

люється позитивне значення для розвитку освіти усіх етнічних груп прийняття законодавства з питань національних відносин /декларація прав національностей України, закон про національні меншини/.

У розділі обґрунтовується висновок, що важливою передумовою розвитку національної освіти є також громадський рух за національно-культурне відродження, взаємодія громадських організацій, політичних партій та державних органів по розвитку школи. Проведення дисертантом аналіз історії національного відродження в Україні свідчить, що характерні риси національного руху в минулому впливають і на хід сучасних подій.

Автор відзначає, що новий етап національного відродження, включаючи й відродження рідної школи, розпочався в Україні з кінця 60-х років, з розв'язання мовного питання. Започаткували даний рух громадсько-політичні ос'єднання. Сачинателями дискусії були представники Спілки письменників України. Перші спроби у вирішенні проблеми розвитку української мови, національних освітніх традицій намагались здійснювати численні культурологічні організації, що виникли у другій половині 60-х років: Український культурологічний клуб і "Младщина" у Києві, Товариство "Лева" та перший осередок ТУМу у Львові, "Рідне слово" у Полтаві, осередки у дніпропетровську, Одесі, Тернополі, Чернігові та ін. Централізувало їх діяльність республіканське Товариство української мови імені Тараса Шевченка /з осені 1991 року - Всеукраїнське товариство "Просвіта"/. Акцентується увага на тому, що ініціаторами відродження рідної школи інших націй та народностей, які проживають в Україні, виступають національно-культурні товариства /сьогодні діють понад 130 республіканських, регіональних і обласних товариств/. На основі аналізу статутів громадських ор-

ганізації зроблено висновок, що, не дивлячись на різку спрямованість, їх об'єднує мета зберегти рідну мову, розвивати свої школи.

Результатом дослідження документів і матеріалів діяльності Народного Руху України, політичних партій різних течій з питань освіти є висновок: хоча дані політичні угруповання відрізняються своїми програмними завданнями у політичній та економічній сферах, у галузі освіти, в більшості своїй, мають подібні погляди. Вони вважають пріоритетним напрямком освітньої роботи відродження та розвитку національної школи та культури всіх етнічних груп. Чітко відрізняються за своїми освітніми позиціями окремі національні партії. Вони відстоюють створення української національної школи, не завжди враховуючи багатоетнічний склад населення України, інколи пропонуючи запровадження платної освіти. Хоча політичні партії не займаються безпосередньо впровадженням на практиці накреслених заходів, проте, як це зазначасться у дисертації, від розстановки сил, до знаходиться при владі, набагато залежить і проведення загальнодержавної політики в усіх сферах суспільного життя, включаючи освітянську.

важливою передумовою розвитку національної освіти України автор вважає також духовне відродження суспільства, пробудження національної свідомості усіх етнічних груп.

Зроблено висновок, що для створення власної освітньої системи України недостатньо наявності політичних передумов. Обов'язково мають бути і соціально-економічні умови, котрі, як відзначається у розділі, на сьогодні ще відсутні. Проте дисертант вважає, що неможливо чекати появи всіх передумов розвитку освіти України. Слід паралельно із створенням державності вирішувати й питання відродження та розвитку національної системи освіти.

У другому розділі - "Діяльність громадсько-політичних організацій та державних органів по розвитку загальноосвітньої школи" досліджується практична діяльність громадсько-політичних і державних організацій по розвитку школи в умовах нового етапу національного відродження України та її результати на сьогодні.

Через усе дослідження проводиться думка про певну роль, яку відіграють Всеукраїнське товариство "Просвіта", національно-культурні товариства, Рух, політичні партії по відродженню національної самобутності школи. Звертається увага на те, що поступово виробляється механізм їх взаємодії між собою та з державними органами. У досліджуваній період найбільш реально елементи їх взаємодії проявлялися при підготовці законів, численних документів з питань освіти, навчальних програм для шкіл різних типів, виданні підручників рідною мовою та ін. Велике значення для координації дій має входження членів громадсько-політичних об'єднань до державних структур. Разом з тим обґрунтовується, що провідна роль у справі розвитку шкільництва відводиться державним органам, в першу чергу, Міністерству освіти, місцевим освітнім органам.

Відзначається, що важливим напрямком їх діяльності у досліджуваній період є розробка та впровадження концепції національної школи України. Аналіз різних варіантів концепції, проведений автором, свідчить про їх обмежений характер, спрямований на розвиток лише української школи з переважанням старих підходів.

У розділі розкриваються дискусійні точки зору щодо питань, пов'язаних з відродженням національної школи. Зроблено висновок, що вперше суть національної школи та основні напрями її розвитку намагалося визначити Товариство української мови, акцентуя увагу на етнічному аспекті. Після проголошення незалежності Ук-

раїни даний термін все більше набуває державного значення.

Автор обґрунтовує, що всі існуючі навчальні заклади України є складовою частиною національної освітньої системи держави, базовою ланкою якої залишається загальноосвітня школа. Основу даної системи складають державні навчальні заклади. Поруч з ними створюються приватні, недільні школи. Мережа державних закладів, що забезпечують середню загальноосвітню підготовку, включає традиційні загальноосвітні школи та нові типи - гімназії, ліцеї, авторські школи та ін. Робиться висновок, що за мовою навчання, змістом освіти, принципами організації вони поділяються на українські та школи національних меншин. Проте не слід розглядати їх як вузько національні. Усі навчальні заклади розвиваються на типовій базовій основі як школи єдиної країни. Головними чинниками кожної школи України, на думку автора, мають бути: рідна мова навчання, національний компонент змісту базової освіти, органічне поєднання у навчальних планах і програмах національних і загальнолюдських цінностей, відповідність вимогам світового рівня.

Результати дослідження дають також можливість стверджувати, що крім державного є й інші підходи до визначення терміну "національна школа". В етнічному аспекті це навчальний заклад, визначальними критеріями якого є етнокультурний компонент змісту освіти /мова, література, історія, народознавство, етнографія свого народу/ та принципи етнопедagogіки. Прикладами мають слугувати Інідинська українська національна школа, Стрітівська козарська школа на Київщині; козацькі школи на Полтавщині та Запоріжжі; румунські ліцеї на Буковині та ін. Намічається і третій підхід - регіональний, з урахуванням специфічних обставин кожної території, оскільки історично склався відмінний менталітет наро-

ду України у різних регіонах /Луцька школа у Верховині на Івано-Франківщині/. Відзначається велика роль громадсько-політичних об'єднань у створенні таких навчальних закладів.

У розділі акцентується увага на тому, що одним з визначальних чинників сучасної школи є мова навчання. На основі аналізу архівних матеріалів зроблено висновок, що до проголошення незалежності України не велись статистичні дані про школи за мовами навчання, навіть українськомовні. За останні три роки припинено відмирання шкіл з українською мовою та мовами національних меншин /крім російськомовних/, розпочато їх відродження. Збільшується кількість класів, факультативних груп для вивчення рідної мови, історії, народних традицій дітьми малочисельних етнічних груп.

Разом з тим, зроблено висновок, що мережа навчальних закладів за мовою навчання залишається донині здеформованою, не відповідає культурно-освітнім запитам усіх етнічних груп. Навчання у школах України, враховуючи класи, факультативні групи та недільні школи, ведеться лише 22 мовами /а в Україні проживають представники 128 націй та народностей/. Більшість шкіл з українською мовою навчання та мовами національних меншин /крім російськомовних/ розташовані у сільській місцевості, з обмеженим контингентом учнів. За допомогою діаграм автор доводить необгрунтованість висновку про задоволення освітніх потреб українців: хоча кількість українськомовних шкіл на сьогодні складає 73,9 %, проте українською мовою навчається лише 51,4 % всіх учнів.

У розділі досліджуються процеси, які відсуваються у сфері освіти в цілому по Україні, а також в окремих регіонах. Зокрема, для порівняння аналізуються дані по донецькій, Київській, Львівській областях. Зроблено висновок, що у східних і південних ре-

гіонах національно-культурне відродження відбувається повільними темпами, виявлено причини цього. На основі аналізу документів державних і громадсько-політичних організацій визначено основні напрями відродження та розвитку національної освіти України.

Характерними ознаками сучасного шкільного життя, як зазначається у дисертації, поступово починають становитися деполітизація, деідеологізація. Звертається увага на те, що у дитячому русі настав період невизначеності. Вказується на відродження дитячих організацій: "Пласт", "Скаут", "Сокіл", "Зелений світ" та ін. Створюються козацькі організації /"Січ", "Чайка", "Козацьке братство"/. Автор стверджує, що від вирішення проблеми формування соціально-світоглядних орієнтацій підрастаючого покоління багато в чому залежить і майбутнє України.

дисертант робить висновок, що головними причинами, які гальмують процес розвитку шкільництва у досліджуваній період, є: недостатнє фінансування сфери освіти, неузгодженість дій державних органів і громадсько-політичних організацій з питань розвитку національної освіти України, відсутність всебічного теоретичного обґрунтування сучасних процесів у даній сфері та ін. У дисертації сформульовано деякі рекомендації по усуненню недоліків.

У третьому розділі - "Кадрове забезпечення загальноосвітніх шкіл України" звертається увага на підготовку та перепідготовку вчительських кадрів для шкіл в умовах національного відродження. Стверджується, що цілісна кадрова політика у сфері освіти включає в себе низку взаємозв'язаних завдань: визначення потреби у педагогічних кадрах для шкіл різного типу; планування їх підготовки у вузах і педучилищах на перспективу з кожної спеціальності; добір молоді на вчительську професію; організація підготов-

ки та перепідготовки вчителів; розподіл молодих спеціалістів; моральне та матеріальне забезпечення діяльності педагогів. Вказується, що основним джерелом формування вчительських кадрів залишається їх підготовка у педагогічних навчальних закладах.

У розділі обґрунтовується висновок, що діяльність державних органів і громадсько-політичних об'єднань по підготовці та перепідготовці вчителів у досліджуваній період дає певні позитивні результати. Удосконалюється мережа вищих педагогічних навчальних закладів України відповідно до потреб в учительських кадрах у кожному регіоні. Організовано підготовку вчителів за новими спеціальностями, в першу чергу, з гуманітарних дисциплін. Відбувається перехід вузів на державну мову навчання. Удосконалюється система підготовки та перепідготовки вчителів, що включає і питання формування педагогічних кадрів для шкіл національних меншин. Заключаються угоди з зарубіжними країнами та ін. На основі дослідження документів і матеріалів діяльності "Просвіти", Руху, національно-культурних товариств показано, що їх дії спрямовані, в основному, на організацію численних конференцій, курсів, семінарів для вчителів з метою вивчення ними рідної мови.

Автор звертає увагу на те, що сьогодні перед системою педагогічної освіти постають завдання підготовки вчительської інтелігенції: фахівців, які б органічно поєднували у собі професійну майстерність, високу духовну культуру, знання основ народознавства. Кожен вчитель, на нашу думку, мусить володіти не лише рідною мовою, а знати історію, культуру, звичаї, традиції свого народу, а також корінної нації - українців.

Результати дослідження свідчать також, що проблема кадрового забезпечення загальноосвітніх шкіл в умовах розбудови Ук-

раїнської держави залишається гострою. Аналіз статистичних даних показує, що в Україні існує диспропорція між підготовкою вчителів і потребою сучасної школи в них. Автор доводить також, що загальнокультурний та професійний ріст учителя значною мірою визначається рівнем його матеріального життя, соціальним статусом, умовами праці та відпочинку. Тому дані проблеми мають стати пріоритетними у діяльності державних органів всіх рівнів.

дисертант стверджує, що для успішного вирішення питання кадрового забезпечення загальноосвітніх шкіл в умовах національно-культурного відродження України необхідна перманентна реформа педагогічної освіти. Зроблено висновок, що кадрове забезпечення є, з одного боку, принциповою умовою, з другого, основним засобом відродження національної системи освіти України.

У висновках підведено підсумки дисертації з основних проблем дослідження. Найсуттєвіші з них:

1. У сфері освіти в період кінця 80-х - початку 90-х років спостерігається декілька тенденцій. По-перше, відбувається процес відродження національної самобутності школи. другою тенденцією є виведення школи на світовий рівень. Обидві тенденції тісно взаємозв'язані. Розвиток освіти має здійснюватися лише на гармонічному поєднанні загальнолюдських і національних цінностей. Перша тенденція у шкільництві почала проявлятися раніше, на рівні громадськості, за ініціативою громадсько-політичних об'єднань. Але їх дії спочатку носили локальний, обмежений характер, спрямований, в основному, на перетворення деяких навчальних закладів на опорні осередки відродження своєї нації. друга тенденція знаходить своє поширення вже у процесі розбудови Української держави. Справа відродження та розвитку національної освіти на да-

ному етапі переходить від громадськості до державних органів.

2. У процесі національно-державного відродження відбувається еволюція самого терміну "національна школа". У кінці 80-х років, коли дане поняття почало вживатися на рівні громадськості, в його основу були покладені етнічні аспекти. З розбудовою Української держави воно набуває державного значення. Автор прийшов до висновку, що можна виділити три підходи до визначення суті національної школи - державний, етнічний, регіональний.

3. Найражливішими уроками, що впливають з досвіду розвитку загальноосвітньої школи України в умовах національного відродження, є: по-перше, необхідність створення справжньої демократичної держави, яка піклуватиметься про рівень освіти свого народу. По-друге, це потреба у зваженому, трезоному підході до проведення освітньої політики, її фінансування. По-третє, варто враховувати національні особливості кожної етнічної групи та різних регіонів України, соціально-психологічні фактори. По-четверте, справою розвитку національної освіти повинні займатися, в першу чергу, державні органи. Проте позитивні результати можливі лише за умови їх взаємодії з громадсько-політичними об'єднаннями. По-п'яте, наука не повинна відставати від практики.

4. У дисертації сформульовані рекомендації державним органам і громадсько-політичним організаціям щодо подальшого розв'язання проблем розвитку школи України. Наприклад:

- Кабінету Міністрів України бажано спільно з відповідними відомствами прискорити завершення розробки та затвердження державної національної програми "Освіта" /Україна XXI століття/, виробити механізм її запровадження на практиці; вирішити питання про внесення корінних змін у сферу фінансування з метою лік-

відації залишкового принципу фінансування освіти; вважаємо за необхідне створити розгалужену мережу редакцій та регіональних поліграфічних баз для видання навчально-методичної літератури мовами національних меншин.

- Провести реорганізацію всієї системи управління освітою. Пропонуємо залишити у великих містах лише районні освітні структури. В управлінському апараті обласно та районних відділень освіти в місцях компактного проживання національних меншин вважаємо створити інспекторсько-методичну службу з питань їхньої освіти. Передати до функцій відділу шкіл національних меншин Міністерства освіти України і справу розвитку російськомовних шкіл.

- Міністерству освіти України, місцевим освітнім органам бажано розробити державну програму розвитку оптимальної мережі освітніх закладів різних типів відповідно до національного складу населення; створювати умови для здійснення поступового переходу на українську мову навчання, в першу чергу, з молодших груп дитсадків, перших класів; вивчати на місцях перспективи та визначити строки переходу шкіл на навчання рідною мовою дітей національних меншин; розробити регіональні програми національної школи; реформувати систему підготовки та перепідготовки вчительських кадрів, прагнути до договірної їх підготовки та ін.

- Громадським організаціям, політичним партіям, рухам, на думку автора, слід проводити політику, спрямовану на консолідацію сил, більше контактувати з державними органами у центрі та на місцях по відродженню та розвитку національної освіти України, чітко визначити програмові завдання щодо розвитку школи.

- Науковим установам України бажано зосередити увагу як в обґрунтуванні теоретичних аспектів розвитку загальноосвітньої

школи, так і на виробленні практичних рекомендацій працівникам народної освіти. Оскільки дана проблема знаходиться на межі різних наук - історії, політології, педагогіки, культурології, соціолінгвістики, то її комплексне дослідження дало б можливість для більш ґрунтовного вивчення розглянутих у роботі питань.

5. Результати дослідження переконують, що деякі проблеми дисертації можуть стати предметом самостійного вивчення. Наприклад: діяльність громадсько-політичних організації по розв'язанню мовної проблеми в Україні; розвиток нових типів навчальних закладів; виховання національної самосвідомості учнівської молоді.

Основні положення та результати дисертації викладені автором у публікаціях:

Кузнєцова Л.В. Учитель - важлива фігура у вихованні підрастаючого покоління // Тези доповідей лідизознавчих філософських читань "Гуманізм. Людина. Сучасність". - Дрогобич, 1990. - С.155-156.

Кузнєцова Л.В. Развитие сети школ на Украине, укрепление их материальной базы - важнейшая социальная задача // Тезисы докладов на научно-практической конференции "Социально-экономические проблемы повышения эффективности общественного производства". - Макеевка, 1990. - С.137-139.

Кузнєцова Л.В. Ориентация на профессию учителя - важнейшая задача перестройки народного образования // Материалы межрегиональной научно-практической конференции "Совершенствование содержания, форм и методов организации учебного процесса". - Ижевск, 1991. - С.94-96.

Кузнєцова Л.В. Взаємозв'язок основних джерел формування вчительських кадрів з професійною культурою майбутнього вчителя // Тези науково-практичної конференції "Формування морально-профе-

сієї культури майбутнього вчителя. - Тернопіль, 1991. - С.30-31.

Кузнєцова Л.В. Гуманітаризація освіти і відродження національної школи в Україні // Нові технології навчання: Респ. науково-методич. збірник, вип.2. - К.: ІМК ВО, 1991. - С.3-8.

Кузнєцова Л.В. Проблеми відродження національної школи в умовах незалежності України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Молодежна політика: опыт, проблеми, перспективи". Ч.2. - К., 1992. - С.63-69.

Кузнєцова Л.В. Про вимоги до підготовки молодих спеціалістів для національних шкіл України // Тези наукової конференції "Психолого-педагогічні основи формування творчої особистості педагога оновленої національної школи". - Львів, 1992. - С.76-77.

Кузнєцова Л.В. деякі питання підготовки національних вчительських кадрів України // Тезиси української науково-практичної конференції "Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе". Ч.2. - Бердянск, 1992. - С.57-58.

Кузнєцова Л.В. Про стан національної школи в умовах незалежності України // Тези доповідей та виступів Республіканської науково-практичної конференції "до нової України - шляхом реформ". Секція науки та освіти. Підсекція народної освіти. - К., 1992. - С.65-66.

Кузнєцова Л.В. Проблеми викладання теорії та історії національної культури в освітніх закладах України // Тези Республіканської науково-методичної конференції "Українська культура. зміст і методика викладання". - К., 1993. - С.99-101.

Л.В. Кузнєцова

МГП "Тираж"
Тираж 100 экз. Заказ №294!
Печать офсетная. Формат 60/84

AB 27.780

AB 27.780